

Sahâbe ve Tâbiîn Tefsirlerinin Önemi ve Bağlayıcılığı

The Importance and Binding of the Tafsir of Sahâbe and Tâbiîn

ÖZET

Âyetlerin anlamını açıklama ve tefsir etme çabası, Kur'an'ın indirilmesi ile başlamıştır. Âyetleri anlama çabasında olan sahâbe, bu konudaki bilgileri Hz. Peygamber'den öğrenme imkanına sahip olmuştur. Tâbiîn ise, sahâbeden öğrendiği tefsir bilgilerini detaylandırarak sonraki nesle aktarmıştır. Sahâbe ve tâbiîn döneminde henüz tefsir eserleri tedvin edilmemiş olsa da, bu dönem tefsir açısından çok önemlidir. Zira sahâbe ve tâbiîn, İslam'ın erken döneminde yaşamış ve tefsir konusunda açıklamalar yapan ilk nesil olma imkanına sahip olmuşlardır. Daha sonra gelen müfessirler, eserlerini yazarken öncelikle onların tefsirini göz önüne almıştır. Bu çalışmamızda Hz. Peygamber'den başlayarak, sahâbe ve tâbiîn döneminde tefsirin nasıl bir gelişme gösterdiği konusu incelenmiştir. Ayrıca çalışmamızda sahâbe ve tâbiîn tefsirinin önemi ve bağlayıcılığı araştırma konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sahâbe, Tâbiîn, Kur'an, Âyet

ABSTRACT

Explanations and studies about tafsir started in the early period. The first explanations of the verses about the interpretation of the Companions generation Hz. He learned from the Prophet. Tâbiîn, on the other hand, elaborated the commentary information he learned from the Companions and taught it to the next generation. Even though the tafsir works were not studied in the period of Companions and Tabibians, this period is very important in terms of tafsir. For, it is the generations that first put forward an opinion on the subject of interpretation. Later commentators, while writing their works, first of all considered their interpretation. In this study, Hz. The development of tafsir in the period of the Companions and Tabiîn starting from the Prophet has been examined. In addition, in our study, the importance and connectivity of the commentary of the Companions and Tabiîn has been investigated.

Keywords: Tafsir, Sahâbe, Tâbiîn, Meaning, Verse

GİRİŞ

Kur'an'ın Müslümanların hayatında temel bir konuma sahip olması sebebi ile erken dönemlerden itibaren birçok İslam âlimi, Kur'an âyetlerini tefsir etme yoluna gitmiştir. Kur'an âyetlerini açıklama faaliyetlerini, Hz. Peygamber'in tefsir ile ilgili açıklamaları ile başlatabiliriz.

Şüphesiz Kur'an'ı doğru anlamak için bilimsel bir çaba harcandığında Hz. Peygamber'den aktarılan tefsirden müstağni kalınmaz. Çünkü o ve ashâbı, Kur'an'ın ilk ve doğrudan muhatapları idiler.²

Hz. Peygamber'i, Kur'an âyetlerini açıklamaya sevk eden çeşitli sebepler vardı. Şüphesiz öncelikle Hz. Peygamber'in birinci görevi Kur'an âyetlerini açıklamaktı. O, bazen sorulan sorular münasebetiyle, bazen de izaha ihtiyaç duyulması sebebiyle, âyetleri açıklıyordu.

Hz. Peygamber ile aynı zamanda yaşama şansına sahip olan sahâbe, Kur'an hususunda anlayamadıkları hususları Hz. Peygamber'e sorma imkanına sahipti. Böylece sahâbe, ilk elden Kur'an'ı öğrenme fırsatı bulmuştur.

Bu münasebetle erken dönemdeki tefsir faaliyetlerini iki kısma ayırmak gerekirse, tefsirin birinci merhalesi Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi olur. Tâbiîn ise Kur'an'a dair bilgileri sahâbeden öğrendiği için tâbiîn dönemini, tefsirin ikinci merhalesi olarak kabul edebiliriz.³

Erken dönemde tefsir ile ilgili faaliyetler, sahâbenin büyük ölçüde Hz. Peygamber'den ve birbirlerinden öğrendiklerini tâbiîne aktarması ile devam etmiştir. Ancak tefsir açısından nesiller arasında birtakım farklılıklar vardı. Süyûtî, (ö. 911/1505) Kur'an'ın tefsiri hususunda, sahâbe arasında, gerçekten az denecek kadar ihtilaf mevcut olduğunu, tâbiîn arasındaki ihtilafın, sahâbeye nazaran daha fazla olduğunu, ancak bunun sonraki dönemlere nazaran yine de az sayıldığını ifade etmiştir.⁴

Bu çalışmamızda Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn dönemlerinde tefsirin genel tarihi sürecini ele almaya çalışacağız. Ayrıca sahâbe ve tâbiîn döneminde tefsir ile ilgili karşılaşılan problemleri ele alıp, sahâbe ve tâbiîn tefsirinin, önemini ve değerini incelemeye çalışacağız.

Hacı Önen¹ 

How to Cite This Article

Önen, H. (2024). "Sahâbe ve Tâbiîn Tefsirlerinin Önemi ve Bağlayıcılığı", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:9, Issue:3; pp:283-292. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12598693>

Arrival: 11 May 2024

Published: 30 June 2024

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir, Diyarbakır, Türkiye,

² Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebi Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi* (Ankara: Kitâbiyât, 2003), 107.

³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 1: 59.

⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2006), 2: 1200.

1-HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TEFSİRİN GENEL DURUMU

HZ. Peygamber'in Kur'an âyetleri ile ilgili açıklamaları, tefsir ilminin en önemli kaynaklarından biridir. Zerkeşi, (ö. 794/1392) HZ. Peygamber'den nakledilen tefsirin önemini şöyle ifade eder: "Tefsir konusunda ilk kaynak, HZ. Peygamber'den yapılan nakillerdir. Resûlullah'dan yapılan nakiller, herkesçe bilinen makbul tefsirdir."⁵

Tefsir ile meşgul olan müfessir, öncelik sırasına göre kaynaklara başvurur. Müfessir, öncelikli kaynak olan Kur'an'a başvurur, burada herhangi bir açıklama bulamazsa HZ. Peygamber'in hadislerine müracaat eder. Zira hadisler, Kur'an âyetlerini açıklayıp, izah eden bir mahiyete sahiptir.⁶

HZ. Peygamber döneminde Araplar, Kur'an'dan anlayamadıkları hususları HZ. Peygamber'e soruyorlardı. Zira Kur'an'ın indirildiği dönemde yaşayan Arapların Kur'an'ı genel anlamda anladığını söylesek de onların bütün boyutuyla Kur'an'ı anladıklarını söyleyemeyiz. Zira bahsi geçen dönemde yaşayan Araplar, ileri bir kültür seviyesinde olmadıkları için Kur'an'ı kendi kültür seviyelerine göre anlıyordu. Bu durumda Araplar, anlayamadıkları hususları HZ. Peygamber'e sorarak öğreniyorlardı.⁷

İbn Haldûn, (ö. 808/1406) HZ. Peygamber döneminde tefsir ilminin nasıl geliştiğini şöyle ifade etmiştir: "Kur'an, farz olan dinî vazifeleri anlatarak, cümle cümle ve âyet âyet nazil oluyordu. HZ. Peygamber, mücmel âyetleri ve hangi âyetlerin nasih veya mensuh olduğunu açıklıyor, bunları birbirinden ayırıyordu. Sahâbe, bu bilgileri öğrendiği gibi, ne gibi bir sebebe binaen indirdiğini öğreniyorlardı."⁸

HZ. Peygamber, gerek gördüğü durumlarda Kur'an âyetlerini açıklıyordu. Ancak HZ. Peygamber'in âyetlerin anlamı ile ilgili açıklamaları, tedvin dönemi müfessirlerin tefsiri gibi bir mahiyete sahip değildi. Onun açıklamalarında, kıraat farklılıklarının açıklanması, âyetlerin iniş sebepleri gibi hususlar görülmezdi. Ancak Kur'an'ın açıklanması hususunda HZ. Peygamber esas müracaat edilen merci idi. Kur'an'da bulunan mücmel, müşkil, müteşabih vb. âyetlerin açıklanması hususunda HZ. Peygamber'e müracaat edilirdi.⁹

Bilindiği gibi sünnet Kur'an'ı iki farklı açıdan açıklar. Sünnet, Kur'an'ı iki şekilde açıklar. Birincisi, kitaptaki mücmeli beyan eder. Mesela namaz vakitleri, zekâtın miktarı, haccın menasikinin beyanı gibi. İkincisi ise, kitapta bulunmayan bir hüküm üzerine ziyadeliktir.¹⁰

HZ. Peygamber'in Kur'an'ın ne kadarını tefsir ettiği hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kimi düşünürler, HZ. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını tefsir ettiğini savunurken, kimi düşünürler ise onun Kur'an'ın az bir kısmını açıkladığını ifade etmiştir.

Bu hususta Tûfî (ö.716/1316), vefat etmeden önce HZ. Peygamber'den Kur'an'ın tefsirinin harf harf alındığını öne sürmüştür.¹¹ İbn Teymiye de (ö.728/1328), HZ. Peygamber'in Kur'an'ın tamamını sahâbeye açıkladığını ifade etmiştir.¹²

Süyûtî, tefsirle ilgili HZ. Peygamber'e merfû yolla ulaşan rivayetlerin az olduğunu ifade etmiş¹³ ve *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an* adlı eserinin sonunda HZ. Peygamber'den tefsir ile ilgili merfû olarak nakledilen rivayetlere yer vermiştir.¹⁴

Genel olarak HZ. Peygamber'in az sayıda âyeti tefsir ettiğini söylemek mümkündür. Sahâbe HZ. Peygamber'e her şeyi sorma gereği duymamıştır. Bu durum onların Kur'an'ı anladıklarını ve sadece anlamadıkları hususları HZ. Peygamber'e sorduklarını gösterir. Bu bakımdan HZ. Peygamber'in yaptığı tefsirlerin az olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵

Mehmet Akif Koç, bu durumu şöyle izah etmiştir: "Gerçekten de HZ. Peygamber Kur'an'ın küçük bir bölümünü tefsir ermiş olmalıdır. Çünkü ashab, büyük ölçüde Kur'an âyetlerini anlıyordu ve tefsire ihtiyaçları ancak bu kadardı. Yirmi üç sene boyunca devam eden nüzül sürecinin en önemli gündem maddesi olan Kur'an, onları ilgilendiren hemen her konuda hayatla iç içeydi ve anlaşılması için de sebep yoktu."¹⁶

Sonuç olarak çeşitli sebeplere binaen HZ. Peygamber, âyetlerin tefsiriyle ilgili az sayıda açıklamalarda bulunmuştur. Bunun temel sebebi HZ. Peygamber'in ihtiyaca binaen açıklamalarda bulunmasıdır. Zira HZ. Peygamber, herhangi

⁵ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 2: 173.

⁶ es-Süyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1197.

⁷ Velîyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 2: 464, 465.

⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 464, 465.

⁹ Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, 1976, 1: 33.

¹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 1: 44.

¹¹ Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî, *el-İksîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdülkâdir Hüseyin (Beyrût: Daru'l-Evzaî, 1979), 35.

¹² Takiyyüddin Ahmed İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, thk. Adnan Zarzur (Dimeşk: Mektebetü't- Tûrâsi'l-İslâmî, 1972), 35.

¹³ es-Süyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1237.

¹⁴ es-Süyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1237-1292.

¹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 1: 61.

¹⁶ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 108.

bir sorun ortaya çıktığında veya bir soru sorulduğunda açıklamalarda bulunuyordu. Ayrıca Sahâbe'nin genel olarak Kur'ân'ı anlamları, Hz. Peygamber'in daha az sayıda âyetin anlamlarını açıklaması sonucunu doğurmuştur.

2-SAHÂBE VE TÂBÎİN DÖNEMİNDE TEFSİR İLE İLGİLİ PROBLEMLER

a-Re'y Karşıtlığı İle İlgili Rivayetler ve Tefsir

Sahâbe ve tâbiîn döneminde tefsire yaklaşım konusunda birtakım problemler ile karşılaşılıyordu. Bu problemlerden biri de re'y ile tefsirin ne olduğu idi. Ayrıca re'y ile tefsir yapmanın doğru olup olmadığı hususu da bir problem idi.

İsmail Cerrahoğlu, sahâbe'nin tefsire yaklaşımı konusunda iki kısma ayrıldığını ifade etmiştir:

“İslâm'ın ilk günlerinde, sahâbenin Kur'ân tefsiri hakkında iki kısma ayrıldığını görmekteyiz. Bir kısım sahâbe, Kur'ân tefsiri hakkında, söz söylemekten çekinirken, diğerleri ise onu tefsir ediyorlardı.”¹⁷

Sahâbenin âyetleri tefsir etmekten çekinmeleri, re'y ile tefsiri meneden birtakım rivayetlerdir. Zira bazı rivayetler, re'y ile Kur'ân'ın te'vili konusunda konuşmaktan menetmiştir. Bu konuda İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) şu rivayetler nakledilmiştir:

“Kim Kur'ân konusunda re'yi ile konuşursa, ateşteki yerine yerleşsin.”¹⁸ “Kim Kur'ân konusunda re'yi ile konuşursa veya bilgisi olmadan konuşursa, ateşteki yerine yerleşsin.”¹⁹ “Kim Kur'ân konusunda bilgisi olmadan konuşursa, ateşteki yerine yerleşsin.”²⁰

Bu konuyla ilgili Hz. Ebubekir'den (ö. 13/634) şu rivayet nakledilmiştir: “Kur'ân konusunda bilgim olmadan konuşursam, hangi yer beni taşır ve hangi gök beni gölgelendirir.”²¹

Sonuç olarak bazı sahâbiler, “Kim Kur'ân konusunda re'yi ile konuşursa, ateşteki yerine yerleşsin.”²² gibi rivayetler sonucu tefsir yapmaktan çekinmiştir. Bazı sahâbilerin genel olarak şu iki sebepten tefsir yapmaktan çekindiğini ifade etmek mümkündür:

1-Bahsi geçen haberdeki re'y meselesi iyi anlaşılmadığı için, sahâbe bu tehditten korkmuş ve bu korku tâbiîn tabakasını aşip daha sonraki nesillere kadar ulaşmıştır.²³

2-Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunup ondan ilim alan Sahâbe, tefsirde hata yapma korkusu ile Kur'ân'ı tefsir etmekten çekinmiş ve bu konuda konuşmak istememişlerdir.²⁴

Tâbiîn döneminde de tefsirden çekinen kişiler olmuştur. İsmail Cerrahoğlu bu konuda şöyle demektedir: “Tefsir hareketinden çekinme tâbiilerden bazılarına da sirayet etmiştir. Mesela Said b. el-Müseyyib'e (ö. 94/712), Kur'ân'ın bir âyeti sorulduğunda "Biz Kur'ân hakkında bir şey demeyiz" derdi. Diğer bir haberde, ona Kur'ân'dan bir âyet sorulduğunda "Bana Kur'ân'dan sormayın, onu kendisine bir şey gizli olmadığını zannedene (İkrime'yi kastederek) sorun." demektedir.”²⁵

Tefsirden çekinmek, bütün sahâbe ve tâbiîn için geçerli bir durum değildir. Zira bazı sahâbiler Kur'ân'ı tefsir ediyordu. “Kur'ân'ın tefsiri konusunda re'y izharından korkanlar bulunmakla beraber, sahâbe ve tâbiînden birçok kimselerin Kur'ân'ı tefsir ile meşgûl olduklarını görmekteyiz. Mesela, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) ve Abdullah b. Abbas (ö. 687) gibi müfessir sahâbiler, sûreleri okuyor ve tefsir ediyorlardı.”²⁶

Suyûtî, re'y ile tefsiri meneden şu rivayeti aktardıktan sonra konuyla ilgili bazı görüşleri aktarır: (مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بَرَأَيْهِ) (فَأَصَابَ فَقَدْ أَخْطَأَ) "Re'y ile Kur'ân hakkında konuşanlar, isabet etse de hata etmiş olur.”²⁷

Beyhakî, (ö. 458/1066) bu hadis ile ilgili şöyle demiştir: "Şayet bu hadis sahihse, Resülüllah bununla sağlam bir delile dayanmayan rey'i kastetmiştir. Fakat bir delile dayanan rey ile tefsir etmek, caizdir.”²⁸

Beyhakî, bu hadis hakkında şu açıklamayı de yapmıştır: "Resülüllah, bu sözüyle şunu murad etmiştir: Kur'ân'ı, ilmin usul ve furû'unu bilmeden, kendi rey'i ile tefsir eden kimse, isabetli tefsirde bulursa bile, bunu bilmeden yaptığından, tefsiri makbul sayılmaz.”²⁹

¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 22.

¹⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân* (Beyrut: Dâru'l-lhyâ, ts.), 1: 40.

¹⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân*, 1: 40.

²⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân*, 1: 40.

²¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân*, 1: 41.

²² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân*, 1: 40.

²³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 22.

²⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 22, 23.

²⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 23.

²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 24.

²⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, thk. Beşşar Âvvâd Mârûf (Beyrût: Dâru'l-Garb, 1996), "Tefsiru'l-Kur'ân", 1 (No. 2952).

²⁸ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 1206.

²⁹ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 1207.

Maverdî (ö. 450/1058) bu konuda şöyle açıklama yapmıştır: "Şayet hadis sahih ise, tevili şu olur: Kur'an'ı kendi görüşü ile tefsir eden, lafzından başka bir şeye müracaat etmese, doğru bir tefsir yapmış olsa bile, bu tefsiri tesadüfi olacağından, tefsir etme usulü hatalı olur. Çünkü yaptığı bu tefsirden gayesi, verdiği mânaya şahid göstermeden şahsi görüşüne göre tefsir etmektir."³⁰

Sonraki dönemlerde de Kur'an'ı re'y ile tefsir etmenin caiz olup olmaması hususu ihtilaf konusu olmuştur.³¹ Zürkanî, (ö. 1367/1948) âlimlerin re'y ile tefsiri caiz görenler ve caiz görmeyenler şeklinde iki kısma ayrıldığını belirtir.³²

Zürkanî, bu iki karşıt görüşü uzun uzun ele aldıktan sonra bu iki görüşün arasını bulmaya çalışır ve bu ihtilafın lafzî bir ihtilaf olduğunu şöyle ifade eder: "Re'y ile tefsiri caiz görenlerin görüşünü, şartları haiz re'y ile tefsire hamledebiliriz. O zaman bu tefsir, Allah'ın kitabına, sünnete ve Arab'ın kelimasına uygun tefsir olur. Bu da caizdir ve kötülen, yasaklanan bir şey değildir. Re'y ile tefsirden menedenlerin görüşünü, şartları haiz olmayan tefsire hamledebiliriz. O zaman bu tefsir, Arap diline ve şeriat delillerine muhalif olur. Bu da caiz değil ve kötülen, yasaklanan bir şeydir."³³

Genel olarak re'y ile tefsiri meneden rivayetlerde delilsiz bir şekilde tefsir yapan kişilerin kast edildiğini söylemek mümkündür. Buna göre sahih rivayetlere dayanan ve Arap dil bilgilerine dayanan tefsirler re'y ile tefsiri meneden rivayetlerin dışında kalan tefsir türleridir.

Sonuç olarak re'y ile tefsiri meneden rivayetler, mutlak anlamda tefsir yapmayı men etmemiştir. Sahâbe ve tâbiîn'in bir kısmı da bu gerçeği göz önüne alarak tefsir faaliyetlerine devam etmiştir. Re'y ile tefsiri meneden rivayetlerde delilsiz bir şekilde Kur'an'ı yorumlayan ve âyetleri istismar eden kişiler eleştirilmektedir.

b-Sahâbe ve Tâbiîn Açısından Tefsir ve Te'vil Kavramları

Tefsir ve te'vil kavramları farklı dönemlerde farklı anlamlar ifade edecek şekilde kullanılmıştır. İsmail Cerrahoğlu tevil ve tefsir kavramlarının farklı anlamlar ifade ettiğini şöyle açıklar: "Te'vilde, tefsir lafzında olduğu gibi, doğruya kat'iyet yoktur. Tefsirde, "Allah Teâla şu ibareden şu hükmü, şu mânâyı murad etmiştir." diye kat'iyetle hüküm vardır. Bu cihetle tefsir, kat'i bir delile ve şari'nin beyânına tevakkuf eder. Böyle kat'i bir delile istinad etmezse re'y ile tefsir olur ki, bu şer'an menedilmiştir. Te'vil ise, lafızdan muradı ilâhiyyeyi beyanda kat'iyet bulunmayarak lafzın ihtimallerinden birisini tercihten ibarettir. Bu bakımdan bazı sahabe "eğer hata yaptıysak kendimizdendir, eğer doğru söyledikse, Allah'tandır." diyorlardı."³⁴

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944) tevil ve tefsir kavramlarını farklı yorumlamıştır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) tefsir ve te'vil arasında şöyle ayırım yapmıştır: "Tefsir sahabe içindir, te'vil ise fakihlere aittir. Bunun manası şudur: Sahabe hadiselerine şahit oldu ve hakkında Kur'an âyetlerinin nazil olduğu hususları biliyorlardı. Gözleriyle bizzat gördükleri ve şahit oldukları (hadiselerden) dolayı Sahâbe'nin âyetlere dair tefsirleri çok önemliydi. Çünkü bu, murad olunanın hakikatiydi. Bu, müşahade edilen şey gibidir. Bu konuda ancak bilen kişiye müsamaha edilir. Bu hususta şöyle denilmiştir: "Kur'an'ı kendi re'yleri ile tefsir edenler, ateşteki yerlerini hazırlasın." Çünkü bu durumda kişi, tefsir ettiği şeye, Allah'ı şahit göstermektedir."³⁵

Mâtürîdî'nin yapmış olduğu bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla ona göre, sahâbe'nin Kur'an hakkındaki yorumları tefsir kabul edilir. Buna göre sahâbe olmayan kişilerin Kur'an yorumları te'vil kabul edilmelidir.

Mâtürîdî, daha sonra te'vil kelimesini açıklar ve bu konuda dilci Ebu Zeyd'in (215/830) görüşünü nakleder: "Te'vil, işin sonunun beyanıdır; bu da dönmek manasında olan (على يعلو) *ale-yeulu*'dan alınmıştır. Te'vilin manası, Ebu Zeyd'in de dediği gibi, şayet kelim Allah'tan başkasına ait olsaydı, farklı ihtimallerden şuna veya buna hamledilirdi. Te'vil, kelamın muhtemel olan manalardan birine tevcih edilmesidir. Tefsirdeki zorluğa benzer bir zorluk, burada vaki olmamıştır. Te'vilde, Allah'ı şahit göstermek yoktur. Çünkü te'vil eden, murad edilen şeyden haber vermemektedir ve "Allah bununla şunu murad veya kastetmiştir." dememektedir. Fakat şöyle demektedir: "Bu (kelam), bu ve şu vecihlere yönelir. Allah hikmetin sıhhatini en iyi bilendir."³⁶

Mâtürîdî, bu açıklamasıyla Hz. Peygamber ve sahabenin Kur'an yorumlarıyla diğer insanların yorumunun aynı değerde olmadığını belirtmektedir. Buna göre Hz. Peygamber ve sahabenin Kur'an yorumları kesinlik ifade eder. Bunun dışında kalan yorumlar, zannî bilgi olarak kabul edilir.

İsmail Cerrahoğlu, erken dönemde tefsir ve te'vil kavramlarının farklı anlamlar ifade etmesi hakkında şöyle görüş belirtmiştir: "İslam'ın ilk asrında Kur'an tefsiri denilince, Allah'ın, Hz. Peygamberin ve sahâbe'nin Kur'an'ı açıklaması ve beyanı akla gelecektir. Bundan dolayı ilk devirlerdeki müfessirler eserlerinde tefsir lafzından ziyade

³⁰ es-Süyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1207.

³¹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkanî, *Menâhilü'l-'İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-Ihyâ, 1990), 1: 255.

³² ez-Zürkanî, *Menâhilü'l-'İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1: 370.

³³ ez-Zürkanî, *Menâhilü'l-'İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1: 373.

³⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 21.

³⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dâru'l-Mizan, 2005), 1: 3.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1: 3.

te'vil kelimesini kullanmışlardır. Bunun sebebi, sözlerinin kat'iyet ifade etmemesi ve aynı zamanda tevazularını ifade etmek içindi.”³⁷

Buna göre, İslam'ın ilk asrında Kur'an tefsiri denilince, Hz. Peygamberin ve sahâbe'nin Kur'an'ı açıklaması ve beyanı akla geliyordu. Bunun dışında kalan tefsir ise, te'vil olarak isimlendiriliyordu.

3-SAHÂBE DÖNEMİNDE TEFSİR

a-Sahâbe Kavramı

Sahâbe kelimesi, s-h-b (صحب) kökünden türemiş çoğul bir kelimedir. Sahabe, sahib kelimesinin çoğulu iken, ashâh, sahabî kelimesinin çoğuludur.³⁸ Ashâb, suhb kelimesinin de çoğuludur ve arkadaşlar veya dostlar anlamına gelir.³⁹

Arapçada sahip, dost ve arkadaş anlamına gelir.⁴⁰ Sahip, ister insan veya hayvan, ister yer veya zaman olsun başkasından ayrılmayıdır.⁴¹ Yine sahip, çok fazla birlikteliği olan kişiye denir. Bir şeye malik veya onda tasarruf etme yetkisine sahip kişiye de sahip denir.⁴² İsteshebe (اصطحب) fiili, arkadaş olma ve beraber olma anlamına gelir.⁴³

Âyetlerde sahip, arkadaş anlamında kullanılmıştır: (إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا) " Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu.”⁴⁴

Âyetlerde ashâb kelimesi arkadaşlar anlamında kullanılmıştır. (أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا) " Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm'i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?"⁴⁵

Genel itibariyle sahâbe kelimesi, arkadaş, dost, refik, bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak gibi farklı anlamlara gelmektedir.⁴⁶

Sahabenin sözlük anlamında olduğu gibi kime sahabî denileceğiyle ilgili de farklı yorumlar bulunmaktadır. İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî (643/1245), hadis ehli arasında Hz. Peygamber'i gören herkesin sahabe kabul edildiğini ifade etmiştir.⁴⁷

Bazıları ise İbnu's-Salâh'ın aksine Sahâbîyi “Hz. Peygamber'e mümin olarak erişen ve Müslüman olarak ölen kimse” şeklinde tarif etmiştir. Buna göre sahâbî olmak için Resûl-i Ekrem'i uyanık iken bir an bile görmek yeterlidir. Abdullah b. Ümmü Mektûm gibi âmâ olduğu için Hz. Peygamber'i göremeyen, ancak ona mülâki olup sohbet edenlerle Mekke'nin fethi ve vedâ haccında olduğu gibi kendisiyle doğrudan ilişki kurarak sohbet etme imkânı bulamayan, fakat Resûlullah'ın kendilerini gördüğü kimseler de sahâbî kabul edilir.⁴⁸

b-Sahâbe Döneminde Tefsirin Durumu

Sahâbe, vahyin ilk muhatapları olmuş ve Hz. Peygamber ile aynı tarihî süreci paylaşmıştır.⁴⁹ Bu sebeple müfessirler, herhangi bir âyetin tefsirini araştırır iken öncelikle bunu, hadislerde ararlar. Hadislerde bulamazlarsa, sahâbe kavline müracaat ederler. Çünkü sahâbe, Kur'an-ı Kerim'in nüzûlü esnasında geçen olaylara ve sebeplere şahid olmaları, Arap diline hâkim olmaları, gerçek ilim ve amel-i salih üzere olmaları gibi sebeplerle Kur'an tefsirini en iyi bilen kuşaktı.⁵⁰

Sahâbe, bir sorun ile karşılaştıkları zaman, bunun çözümü için Kitâb'a veya hadise müracaat ediyordu. Eğer bunlarda bir çözüm bulamazlarsa ichtihad ve re'yelerine müracaat ediyordu. Sahâbe hem sebab-i nüzûl hem de Arap dil bilgisi, Arap örfü gibi bilgilere sahipti.⁵¹ Bu bilgilerden yola çıkan sahâbe karşılaştıkları sorunları kendi görüşleriyle çözüyorlardı.

Sahâbe, genel olarak Kur'an'ı anlamakta güçlük çekmiyor; onun lafız ve terkiplerini anlıyordu. İbn Haldûn gibi âlimler de “ Sahâbenin hepsi Kur'an'ı anlıyorlardı” demiştir. Ancak sahâbenin tamamının aynı seviyede olmaması hasebiyle, hepsinin Kur'an'ı aynı seviyede anladığını söyleyemeyiz. Sahâbeden bazılarının Kur'an'dan bazı âyetleri anlamadığı ya da yanlış anladığıyla ilgili rivâyetlerin daha çok münferit durumlar olduğu söylenebilir. Sahâbe

³⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 26.

³⁸ Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), “Sahabe”, 1/474.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, “Sahabe”, 1/475.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, “Sahabe”, 1/475.

⁴¹ Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2005), “Sahabe”, 278.

⁴² İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, “Sahabe”, 278.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, “Sahabe”, 1/475.

⁴⁴ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009), et-Tevbe 9/40.

⁴⁵ el-Kehf 18/9.

⁴⁶ Mehmet Efendioğlu, “Sâhabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 18 Ocak 2021).

⁴⁷ Ebû Amr Takiyüddin Osman b. Abdürrahman eş-Şehrezûrî İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, thk. Nurettin İtr (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1986), 293.

⁴⁸ Efendioğlu, “Sâhabe”.

⁴⁹ Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Suleymân (150/767) Rivayetleri* (Ankara: Kitâbiyât, 2005), 123.

⁵⁰ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, 1: 1197.

⁵¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 66.

arasında bireysel olarak bazı lafızları anlamayanların olduğuna ilişkin rivâyetler mevcuttur. Bu tür olaylar münferit olduğu için, ortaya çıkan sorunlar diğer sahabiler tarafından gideriliyordu.⁵²

Kur'ân Arap dili ve onların belâğat üslûblarıyla nazil olduğundan, sahâbe, Kur'ân'ın maksat ve hedeflerini idrak edebiliyordu. Sahâbe, Kur'ân'ın maksat ve hedeflerini idrak etme konusunda diğer insanlardan daha öncelikli bir konuma sahipti.⁵³

Hz. Peygamber hayatta iken sahâbe, Kur'ân ile ilgili bilmediklerini Hz. Peygamber'e sorarak öğrenebiliyordu. Nitekim İbn Haldûn, sahâbenin mücmel âyetlerin açıklanması, sebab-i nüzûl, nasih ve mensuh gibi Kur'ân'a dair bilgileri Hz. Peygamber'den öğrendiğini ifade etmiştir.⁵⁴

Sahabe döneminde bazı tefsir örneklerini şöyle ifade edebiliriz: Hz. Ömer, minberde (وَفَاكِهَةً وَأَبًّا) “Meyveler ve çayırılar bitirdik.”⁵⁵ âyetini okumuş ve (وَفَاكِهَةً) kelimesinin meyve olduğunu biliyoruz ama (أَبًّا) kelimesinin anlamı nedir?” diye sormuş, sonra bu kelimenin mânasını hatırlayarak kendi kendine “Ey Ömer, bu yerden biten bir ot çeşididir.” demiştir.⁵⁶

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben, (الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ) “Gökleri yaratan Allah'a hamdolsun.”⁵⁷ âyetinin mânasını bilmiyordum. Bir kuyuya sahip çıkmak isteyen iki bedevi, davacı olarak bana geldiklerinde biri, (أَنَا فَطَرْتُهَا) “Kuyuyu ben kazdım.” dedi. Bu sözle, “Ben kuyuyu kazmayı başlattım.” demek istedi.⁵⁸ Bu olaydan sonra İbn Abbas bahsi geçen âyetin anlamını öğrenmiştir.

İbn Abbas, (يُؤْمِنُونَ)⁵⁹ kelimesini “tasdik ederler.” diye tefsir etmiştir. Yine o, (قُلُوبُنَا غُلْفٌ)⁶⁰ âyetinde (غلف) “perdeli, kapalı” kelimesini, (غطاء) “perdeli, kapalı” kelimesiyle açıklamıştır.⁶¹

c-Sahâbe Tefsirinin Önemi ve Bağlayıcılığı

Sahâbenin Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den öğrenmiş olması, sahâbenin tefsirini önemli bir konuma getirmiştir. Nitekim bu hususta İbn Ebi'd-Dünya (ö. 281/894) şöyle demiştir: Sahâbe ve tâbiîn Arap dilini öğrenerek değil, tabiatlarında mevcut meleke ile birçok şeyi bilirlerdi. Diğer ilimleri ise, Resûlullah'dan almışlardı.⁶²

İsmail Cerrahoğlu, sahâbe tefsirinin önemi ile ilgili şöyle görüş belirtmiştir: “Hz. Peygamberden sonra tefsir sahasında en mühim rolü sahâbe almıştı. Hz. Peygamber'in muhatabı olan bu muhterem zevatı tefsir sahasında iki şey yükseltiyordu. Birincisi, sarsılmaz mutlak imanları, ikincisi ise hâdiseler ve sebepleri müşahade edip, hâdiselerle hükümler arasında münasebet kurabilmeleri idi. Kısacası, nüzûl sebeplerine vâkıf olmaları idi.”⁶³

Süyûtî, sahâbe tefsirinin önemi ile ilgili İbn Teymiyye'den şu görüşü aktarmıştır: “Sahâbe ve tâbiîn'in tefsir metodundan ayrılıp, eserlerini, buna muhalif olarak yazanlar, hataya düştükleri kadar, bidate de saplanmışlardır. Zira sahâbe, Kur'ân'ın mânasını ve tefsirini en iyi bilen kimseler olduğu gibi, Resûlullah'ın hak olarak getirdiklerini de en iyi bilenlerdi.”⁶⁴

Suyûtî, Taberî'nin şöyle dediğini aktarır: "Müfessirin, Hz. Peygamber'den, Ashab'ından ve tabiînden yapılan nakillere dayanması, sonradan ortaya çıkan uydurma haberlerden de uzak durması gerekir."⁶⁵

"Sahabe'den tefsirde şöhrete ulaşan müfessirler on tanedir. Bunlar: Dört halife, İbn Mesûd, İbn Abbâs, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebu Mâsa el- Eşârî ve Abdullah b. Zübeyr'dir."⁶⁶

Suyûtî, sahabe ve tabiîn tefsirinin önemini şöyle vurgular: "Sahabe ve tabiîn'in tefsir şekline ayrılıp, eserlerini buna muhalif olarak yazanlar, hataya düştükleri kadar, bidate de saplanmışlardır. Zira onlar, Kur'ân'ın mânasını ve tefsirini en iyi bilen kimseler olduğu gibi, Resûlullah'ın hak olarak getirdiklerini de en iyi bilenlerdi."⁶⁷

İbnu's-Salâh, sahâbenin tamamının güvenilir olduğunu ifade etmiştir. İbnu's-Salâh, sahâbenin adil olduğu hususunda icma olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

⁵² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, 1: 33, 34; Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 127.

⁵³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 67.

⁵⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 464, 465.

⁵⁵ Abese 80/31.

⁵⁶ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 353.

⁵⁷ Fâtır 35/1.

⁵⁸ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 353.

⁵⁹ el-Bakara 2/3.

⁶⁰ el-Bakara 2/88.

⁶¹ es-Süyûtî, *el-İtkan fî 'Ulumi'l-Kur'ân*, 1: 356.

⁶² es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 353.

⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 67.

⁶⁴ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1: 353.

⁶⁵ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 1198.

⁶⁶ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 1227.

⁶⁷ es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 1204.

⁶⁸ İbnu's-Salâh, *'Ulümü'l-Hadis*, 294.

Hâkim sahâbe tefsiri ile ilgili şu açıklamayı yapar: "Vahyin nüzûlüne şahid olan sahâbe'nin tefsiri, şeyheyn'in indinde müsned hadistir."⁶⁹

Süyûtî ise Hâkim'in *Müstedrek* adlı eserinde sahâbe tefsiri ile ilgili şu açıklamayı yaptığını ifade eder: "Vahyin nüzûlüne şahid olan sahâbe'nin tefsiri, merfû haber hükmündedir."⁷⁰

Zerkeşî, tefsirde sahabe kavlini ikinci kaynak olarak gördüğünü şöyle ifade eder:

"Tefsirde ikinci kaynak, Sahabe'nin sözünü almaktır. Hakim "Müstedrek" adlı eserinde zikrettiği gibi, Sahabe kavli, merfu hadis hükmündedir. Hanbeli ulemasından Ebu'l-Hattâb şöyle der: Sahabe kavli hüccet değildir dersek, merfu hadis hükmünde olmama ihtimali mevcuttur. Doğru olan, merfu hadis hükmünde olmasıdır. Çünkü Sahabe kavli rey değil, rivayetten ibarettir."⁷¹

Suyûtî, Zerkeşî'nin bu konudaki değerlendirmelerini aktardıktan sonra kendi görüşlerini şöyle ifade eder: "Hakim'in sözünü, İbnü's-Salah ve başka müteahhir alimler tartışmıştır. Onlara göre Sahabe'nin merfu sözleri, sebebi nüzul ve benzeri hususlarla ilgilidir. Bu gibi konulara rey dahil değildir. Hakim'in bu konuyu "Ulûmu'l-Hadis adlı eserinde zikrettiğini ve şöyle dediğini gördüm: Sahabe tefsiri, mevkuf hadis nevindedir. Sahabe tefsirinin müsned haber olduğunu söyleyenler, bunların sebebi nüzulle ilgili rivayetler olduğunu belirtmişlerdir. Hakim burada sahabe tefsirini sebebi nüzule tahsis etmiş, Müstedrek adlı eserinde ise umumi mânada kullanmıştır. Ben, birinci görüşün doğruluğuna inanıyorum."⁷²

Mehmet Akif Koç bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "el-Hakim en-Neysaburî (405/1014) bir eserinde ashâbın tefsirini müsned kapsamında değerlendirmektedir. Diğer bir eserinde de görüşüne açıklık getirerek esbab-ı nüzulü ilgilendirmeyen sahâbi görüşlerini mevkuf olarak nitelendirmektedir. Suyûtî, kendisinin de paylaştığı bu görüşleri Hâkim'den naklederek, onu daha fazla anlaşılır hale getirmiş, İbnü's-Salah'ın da aslında Hakim ile aynı kanaatte olduğunu belirlemiştir. İbnü's-Salah'ın Hakim'in bu görüşünü paylaşması, onun yukarıda işaret ettiğimiz sahâbenin tamamının güvenliği konusundaki yaklaşımı aydınlatmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla İbnü's-Salah'ın bununla, sahâbenin yalan söylemeyeceğini kastetmiş, onların yanılmazlıklarını iddia etmemiştir. Sehâvî (902/1497) sahâbenin kendi kanaatlarıyla yaptıkları tefsirleri merfu saymamaktadır. Bunun dışında sahâbenin birçok konuda görüş ayrılığına düştüğü bilinmektedir."⁷³

4-TÂBÎİN DÖNEMİNDE TEFSİR

a-Tâbiîn Kavramı

Tâbiîn (tâbiûn) kelimesi, te-bi-e (تبع) kökünden türemiş olup, ism-i fail olan (تابع) tâb'i kelimesinin çoğuludur. Tâb'i ise uyan, izleyen, sonra gelen anlamlarına gelir.⁷⁴

(اتبعه) ve (تبعه) fiilleri, bir kişinin izinden gitmek anlamına gelir. Bu, bazen bedenen izlemeyi bazen de onu örnek almayı ve lider edinmeyi ifade eder.⁷⁵ Yine (تبع) fiili peşinden yürümek ve takip etmek anlamına gelir.⁷⁶ Yine (تبع) fiili, birini izlemek ve ona katılmak anlamına gelir.⁷⁷ İttibâ' kelimesi, birinin yürümesi, bir başkasının ise onun arkadan izlemesi, takip etmesi anlamındadır.⁷⁸

(اتبع) fiili, uymak, amel etmek anlamına gelir. Nitekim bu fiil Kurân için kullanılınca, Kur'ân'a uymak, onu imam edinmek ve onunla amel etmek anlamına gelir.⁷⁹

Bu kelime Kur'ân'da da uymak, tabi olmak anlamında kullanılmıştır. (فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) "Kim benim gönderdiğim rehberine uyarırsa artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir."⁸⁰ (قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ) "Ey kavmim, (size) gönderilmiş olan resûllere tâbi olun!" dedi."⁸¹

Sonuç olarak (تبع) kelimesi, bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek,⁸² takip etmek, örnek ve önder edinmek, amel etmek gibi bazı anlamlara gelmektedir. İsim olarak ise tâbiîn, uyanlar, izleyenler, örnek alanlar gibi bazı anlamlara gelmektedir.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, thk. Mustafa Abdulkâdir A'tâ (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2: 284.

⁷⁰ es-Süyûtî, *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'an*, 2: 1197.

⁷¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 2: 174.

⁷² es-Süyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 2: 1205.

⁷³ Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, 124.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, "Tebi'e", 5/25.

⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, "Tebi'e", 73.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, "Tebi'e", 5/25.

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, "Tebi'e", 5/25.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, "Tebi'e", 5/26.

⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, "Tebi'e", 5/26.

⁸⁰ el-Bakara 2/38.

⁸¹ Yâsîn 36/20.

⁸² Arif Ulu, "Tâbiîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 18 Ocak 2021).

Terim olarak ise tâbiîn, sahâbî ile görüşme imkanına ulaşan kişilere denir. Yerleşik kabule göre bir kimsenin tâbiînden sayılması için sahâbî ile görüşmesi yeterlidir.⁸³

b-Tâbiîn Döneminde Tefsirin Durumu

Sahâbe dönemi bitince, tâbiîn döneminde tefsirin önceki döneme nazaran daha çok geliştiğini söyleyebiliriz. Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde, Kur'an'ın tamamı tefsir edilmemiş, ihtiyaca göre gerektiği kadar tefsir edilmiştir. tâbiîn döneminde ihtiyaca binaen tefsirle ilgili yapılan çalışmalar, bu alanda bir gelişmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁸⁴

İbn Haldûn, tâbiîn'in tefsir ilmi ile ilgili bilgileri sahâbeden naklettiğini ifade etmiştir.⁸⁵ Tâbiîn müfessirleri, tefsire dair bilgilerin tamamını, sahâbe'den öğrenmişler, sadece âyetler hakkında istidlal ve istinbatta bulunmuşlardır.⁸⁶

Tâbiîn döneminde yaşayan insanların Kur'an tefsiri konusundaki ihtiyaçları, sahâbe döneminde yasayan insanlara nispetle daha fazlaydı. Zira nüzûl ortamından zamansal, mekânsal ve kültürel uzaklaşma nedeniyle öncekilere kapalı olmayan birçok âyet, tâbiîn döneminde yaşayanlara kapalı geliyordu. İşte bu yüzden, kapalılık oranında Kur'an'dan tefsir edilen kısımlar artmaya başladı. Dolayısıyla, tâbiîn dönemi ilmî müktesebatı tefsirin tedvinine geçiş sürecinde önemli bir malzeme olarak nitelendirilebilir.⁸⁷

Tâbiîn döneminde, Mekke, Medine ve Kûfe'deki müfessir sahabiler etrafında tefsir medreseleri oluşmuştur. Bilindiği gibi sahâbe, genişleyen İslâm topraklarındaki farklı şehirlere vali, kadı ya da öğretici olarak dağılmıştır. Onların etrafında tâbiînlerden oluşan ilim halkaları oluşmuştur. Tâbiîn onların etrafında toplanıp, onlardan ilim alıyor ve sonraki nesle aktarıyordu. Bu şehirlerden Mekke, Medine ve Kûfe'de tefsir alanında faaliyet gösteren sahâbe etrafında üç tefsir medresesi ortaya çıkmıştır.⁸⁸

Tâbiîn dönemi tefsir faaliyetlerinin bir diğer özelliği İsrâilî rivâyetlerin tefsirde yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıdır. Bu dönemde İslâm'a giren ehl-i kitâbın sayısının çok olması, bunlardan aktarılan farklı rivâyetlerin tefsire girmesi sonucunu doğurmuştur. Tâbiîn döneminde tefsire israiliyata dair rivâyetler çokça girmiştir. Yine mezhep farklılıklarının tefsire girmesi, ihtilafların sahâbe dönemine oranla artış göstermesi bu dönemin farklı yönlerini ortaya koymaktadır.⁸⁹

Tâbiîn döneminde Kur'an, yavaş yavaş anlam ve amel boyutuyla öğrenilmiştir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî bu konuda şöyle demiştir: “Bize Kur'an okumasını öğreten Osman b. Affan, Abdullah b. Mesud vb. sahâbeler, Resûlullah'dan on âyetin mânasını öğrenip amel etmedikçe, başka âyetlere geçmezlerdi. Onlar, “Biz Kur'ânı, ilmi ve ameliyle birlikte öğrendik.” derlerdi.”⁹⁰

Süyûtî, tâbiîn tefsiri ile ilgili şu bilgileri aktarır: Tâbiîn'den biri, âyetin muradını, hocasının kullandığı ibareden farklı bir ibare ile açıklayabilmiştir. İbareler farklı olsa da mâna aynı olmuştur. Söz gelimi, (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) “Bize doğru yolu göster.”⁹¹ âyetini bazıları, Kur'an'a ittiba, bazıları da İslâma ittiba mânasını vermişlerdir. Netice itibarıyla her iki tefsir, aynıdır. Çünkü İslâm dinine ittiba demek, Kur'an'a ittiba demektir. Fakat bu tefsiri yapanlar, birbirinden farklı kelimeler kullanmışlardır. Sırat kelimesinin ayrıca, üçüncü bir vasfı da bulunmaktadır. Bazıları sırat kelimesinin, ehl-i sünnet ve'l-cemaat anlamında olduğunu ifade etmiştir. Bazıları bunun ubûdiyet tariki anlamında olduğunu ve ubûdiyyetin, Allah'a ve Resûlüne itaat olduğunu, söylemişlerdir. Bunların hepsi, aynı gerçeği ifade etmiş, fakat her müfessir, sırat kelimesini değişik sıfatlarla vasıflandırmıştır.⁹²

Tâbiîn, bazen kelimeleri eş anlamları ile açıklamıştır. Söz gelimi Saîd b. Cübeyr, (قَالُوا نَقَفُوا صُوعًا الْمَلِكِ) “Kralın su kabını kaybetti.”⁹³ âyetinde geçen (صُوعًا) kelimesini (الموك) “su kabı, fincan” kelimesiyle açıklamıştır.⁹⁴

Tâbiîn bazen yaptığı açıklamalarla kelimelere yeni anlamlar yüklemiştir. Söz gelimi İkrime (ö. 105/723), (فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ) “Bir anda uyanırlar.”⁹⁵ âyetinde (السَّاهِرَةِ) kelimesini yeryüzü olarak açıklamıştır.⁹⁶

Tâbiîn bazen yaptığı açıklamalarla âyetten kastedilen mânayı izah etmiştir. Söz gelimi Mücâhid (عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ) “O büyük haberden...”⁹⁷ âyetini Kur'an şeklinde açıklamıştır.⁹⁸

⁸³ Ulu, “Tâbiîn”.

⁸⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, 1: 97, 99, 100.

⁸⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 2: 47, 48.

⁸⁶ es-Süyûtî, *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'an*, 2: 1200.

⁸⁷ Karagöz, *Dilbilimsel Tefsîr ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*, 145.

⁸⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, 2: 100-127.

⁸⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, 1: 130, 131.

⁹⁰ es-Süyûtî, *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'an*, 1: 353.

⁹¹ el-Fâtîha 1/6.

⁹² es-Süyûtî, *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'an*, 2: 1200.

⁹³ Yûsuf 12/72.

⁹⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân*, 16: 179.

⁹⁵ en-Nâziât 79/14.

⁹⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân*, 14: 197.

⁹⁷ en-Nebe 78/2.

⁹⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân*, 14: 148.

c- Tâbiîn Tefsirininin Önemi

Tâbiîn tarafından yapılan tefsir, rivayet tefsirinde önemli bir yer tutar. Zira tâbiîn sah'abeden birçok şeyi öğrenip, aktarmıştır. Suyûti, tabiin tefsiri ile ilgili Zerkeşi'den şu görüşü aktarır: "Tabiun kavlinin tefsirdeki değeri hakkında imam Ahmed'den iki rivayet vardır. İbnu Akil, Şube'den yapılan rivayete dayanarak, bunu kabul etmiştir. Müfessirler, tabiîn kavlini kullanmıştır. Çünkü tabiîn, sözlerinin çoğunu Sahabe'den almışlardır. Tabiîn'den nakiller, muhtemelen değişik lafızlarla rivayet edildiğinden, bu konuda bilgisi olmayanlar bunu hakiki bir ihtilaf zannederek, değişik kaviller şeklinde naklediler. Fakat gerçek bu değildir. Tabiîn, kendisine göre en açık veya soru soranın durumuna en uygun olan mânayı, âyetten çıkarmaya çalışmışlardır. Bazıları, âyete uygun veya benzeri bir mâna verirken, bazıları da âyette kastedilen veya neticede aynı mânaya gelen bir mâna vermişlerdir. Tabiun'dan gelen bütün rivayetlerin arasını cemetmek mümkün olmasa bile, hepsi de umumi olarak aynı mânada birleşmektedir. Tabiundan birinin iki rivayeti varsa, sıhhat dereceleri aynı ise, sonradan söylediği söz, daha muteberdir. Şayet aynı değilse, ilk sözü daha muteberdir."⁹⁹

Tâbiîn tefsiri her ne kadar sahâbe tefsirinin derecesinde olmasa da tefsir ilmi açısından önemli bir konuma sahiptir. Zira sahâbenin tefsir konusundaki görüşleri tâbiîn sayesinde zamanımıza ulaşmıştır.

Tâbiîn döneminde israiliyatın yaygınlaşmış olması, bu dönemdeki tefsirin değerini zayıflatmıştır. Bu nedenle sahâbe tefsiri daha fazla kesinlik ifade ederden tâbiîn tefsirinde bu kesinlik yoktur.

SONUÇ

Kur'ân Müslümanların hayatında önemli bir konuma sahip olması hasebiyle erken dönemden itibaren tefsir edilmiştir. Şüphesiz Kur'ân'ı tefsir etme ameliyesi Hz. Peygamber ile başlamıştır.

Hz. Peygamber, bazen kendisine yöneltilen sorular münasebetiyle Kurân âyetlerini açıklama yoluna gitmiştir. Bazı durumlarda ise o, izaha ihtiyaç duyulan âyetleri açıklama gereği duymuştur.

Hz. Peygamber'den sonra tefsir faaliyeti sahâbe ile devam etmiştir. Sahâbe, Kurân'ın indirilişine şahid olmuş olmaları hasebiyle sebeb-i nüzûle dair bilgileri biliyorlardı. Ayrıca onlar Kurân hususunda anlamayadıklarını Hz. Peygamber'e sorma şansına sahipti.

Sahâbe, Kurân hususundaki bilgileri ilk elden yani Hz. Peygamber'den Kur'ân'ı öğrenme fırsatı bulmuştu. Bu münasebetle erken dönemdeki tefsir faaliyetlerini iki kısma ayırırsak, tefsirin birinci merhalesi Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi olur. Buna göre tâbiîn dönemi, tefsirin ikinci merhalesi olur.

Tefsir konusunda Hz. Peygamber'in Kur'ân âyetleri ile ilgili açıklamaları çok önemlidir. Zira tefsir ilminde ilk kaynak, Hz. Peygamber'den yapılan nakillerdir. Tefsir ile meşgul olan müfessir, öncelikli kaynak olan Kur'ân'a başvurur, burada herhangi bir açıklama bulamazsa Hz. Peygamber'in hadislerine müracaat eder. Zira hadisler, Kur'ân âyetlerini açıklayıp, izah eden bir mahiyate sahiptir.

Sahâbe döneminde, bazı sahâbiler, "Kim Kur'ân konusunda re'yi ile konuşursa, ateşteki yerine yerleşsin." gibi rivayetler sonucu Kur'ân âyetlerini tefsir etmekten kaçınmıştır. Bazı sahâbiler tefsirde hata yapma korkusu ile Kur'ân'ı tefsir etmekten çekinmiş ve bu konuda konuşmak istememişlerdir. Tâbiîn döneminde de tefsirden çekinen kişiler olmuştur. Tefsir hareketinden çekinme tâbiilerden bazılarına da sirayet etmiştir.

Tefsirden çekinmek, bütün sahâbe ve tâbiîn için geçerli bir durum değildir. Zira bazı sahâbiler Kurân'ı tefsir ediyordu. Kur'ân'ın tefsiri konusunda re'y izharından korkanlar bulunmakla beraber, sahâbe ve tâbiînden bir çok kimselerin Kur'ân'ı tefsir ile meşgul olduklarını görmekteyiz. Zira Kur'ân'ı re'y ile tefsir etmekten meneden rivayetler, delilsiz bir şekilde tefsir yapıp, âyetleri istismar eden kişileri uyarmak amaçlı rivayetlerdi.

Vahyin ilk muhatapları olmaları sebebiyle sahâbe tefsiri önemli bir konuma sahiptir. Bu sebeple müfessirler, herhangi bir âyetin tefsirini araştırır iken öncelikle bunu, hadislerde ararlar. Hadislerde bulamazlarsa, sahâbe kavline müracaat ederler. Çünkü sahâbe, Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlü esnasında geçen olaylara ve sebeplere şahid olmaları, Arap diline hâkim olmaları, gerçek ilim ve amel-i salih üzere olmaları gibi sebeplerle Kur'ân tefsirini en iyi bilen kişiydi.

Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde, Kur'ân âyetleri kısmen tefsir edilmiştir. Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde, Kur'ân'ın tamamı tefsir edilmemiş, ihtiyaca göre gerektiği kadar tefsir edilmiştir.

Sahâbe dönemi bitince, tâbiîn döneminde tefsirin önceki döneme nazaran daha çok geliştiğini söyleyebiliriz. Tâbiîn döneminde ihtiyaca binaen tefsirle ilgili yapılan çalışmalar, bu alanda bir gelişmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Tâbiîn döneminde yaşayan insanların Kur'ân tefsiri konusundaki ihtiyaçları, sahâbe döneminde yaşayan insanlara nispetle daha fazlaydı. Zira nüzûl ortamından zamansal, mekânsal ve kültürel uzaklaşma nedeniyle öncekilere kapalı olmayan birçok âyet, tâbiîn döneminde yaşayanlara kapalı geliyordu. İşte bu yüzden, kapalılık oranında Kur'ân'dan

⁹⁹ es-Süyûti, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 1205.

tefsir edilen kısımlar artmaya başladı. Dolayısıyla, tâbiîn dönemi ilmî müktesebatı tefsirin tedvinine geçiş sürecinde önemli bir malzeme olarak nitelendirilebilir.

Tâbiîn dönemi tefsir faaliyetlerinin bir diğer özelliği İsrâilî rivâyetlerin tefsirde yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıdır. Bu dönemde İslâm'a giren ehl-i kitâbın sayısının çok olması, bunlardan aktarılan farklı rivâyetlerin tefsire girmesi sonucunu doğurmuştur. Tâbiîn döneminde tefsire israiliyata dair rivâyetler çokça girmiştir.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sâhabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 18 Ocak 2021
- İbn Haldûn, Veliyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. *Lisanu'l-'Arab*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed. *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*. thk. Adnan Zarzur. Dımeşk: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1972.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takiyyüddin Osman b. Abdürrahman eş-Şehrezûrî. *Ulümü'l-Hadîs*. thk. Nurettin Itr. Dımeşk: Dâru'l-fikr, 1986.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2005.
- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*. Ankara: Kitâbiyât, 2003.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Suleymân (150/767) Rivayetleri*. Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. İstanbul: Dâru'l-Mîzan, 2005.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir A'tâ. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2006.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-İhyâ, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u'l-Kebîr*. thk. Beşşar Âvvâd Mârûf. Beyrût: Dâru'l-Garb, 1996.
- Tûfî, Süleyman b. Abdülkavî. *el-İksîr fi İlmi't-Tefsîr*. thk. Abdülkâdir Hüseyin. Beyrût: Daru'l-Evzaî, 1979.
- Ulu, Arif. "Tâbiîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ts. Erişim 18 Ocak 2021
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1976.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilu'l-'İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-İhyâ, 1990.